

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

МАРФИНЕЦЬ НАДІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 372.88 (477.87) “18/20”

**РОЗВИТОК ЗМІСТУ ЛІТЕРАТУРНОГО КРАЄЗНАВСТВА У ШКОЛАХ
ЗАКАРПАТТЯ**

(кінець ХІХ – початок ХХІ століття)

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в ДВНЗ «Ужгородський національний університет, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент
ОПАЧКО Магдалена Василівна,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
доцент кафедри педагогіки та психології.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
БУГРІЙ Володимир Станіславович,
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С. Макаренка,
доцент кафедри методики викладання
суспільних дисциплін;

кандидат педагогічних наук, доцент
ВОЙТОВА Людмила Володимирівна,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини,
доцент кафедри соціальної педагогіки,
соціальної роботи та історії педагогіки.

Захист відбудеться 9 жовтня 2014 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 9 вересня 2014 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Сиротюк В.Д.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Важливим засобом національного самоусвідомлення будь-якого народу є дбайливе ставлення до історико-культурних надбань минулого. Духовні здобутки попередніх поколінь закодовані у художній спадщині народного генія – фольклорі та кращих зразках художньої літератури. Тому шкільне літературне краєзнавство у системі сучасної освітньої парадигми сприяє осмисленню історико-культурних традицій рідного краю, його духовного багатства, розглядається як потужний виховний засіб, що стимулює розвиток національної свідомості, пізнавальної і творчої активності учнів.

Оптимізація літературно-краєзнавчої роботи на сучасному етапі актуалізує потребу ґрунтовного дослідження та об'єктивного аналізу історико-педагогічного явища у шкільництві краю з метою використання позитивного досвіду минулого у навчально-виховному процесі сучасної школи. Цікавим і актуальним з цього приводу постає наукове дослідження розвитку змісту літературного краєзнавства в українських школах Закарпаття кінця XIX – початку XXI ст.

Ідея використання літературно-краєзнавчих матеріалів у навчальному процесі започаткована у працях зарубіжних педагогів – А. Дістервега, Д. Дьюї, Я. Коменського, Й. Песталоцці, Ж. Руссо та вітчизняних класиків – Г. Сковороди, Г. Ващенко, А. Волошина, О. Духновича, Н. Крупської, І. Огієнка, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін. Теоретико-методичні засади літературного краєзнавства у своїх працях розробляли П. Іванов, М. Мілонов, Є. Пасічник, Г. Самойленко, М. Янко. Різним аспектам шкільного літературного краєзнавства присвячені дисертації Ю. Верольського, В. Лящук, Т. Посадковської, Л. Прокоф'євої, Л. Скепнера, О. Фесенко та ін. Розвиток освітніх процесів на Закарпатті висвітлено у працях відомих діячів краю А. Волошина, О. Духновича, дослідників В. Гомонная, А. Ігната, В. Росула, В. Сагарди, М. Талапканича, генеза історико-національного та суспільно-культурного поступу на Закарпатті – у дослідженнях Д. Данилюка, І. Гранчака, П. Магочія, В. Пачовського та ін.

Певні аспекти літературного краєзнавства на прикладі шкільництва Закарпаття у різні періоди розглядалися у дослідженнях М. Баяновської, М. Кляп, М. Кухти, Л. Маляр, Т. Надім'янової, Г. Розлуцької, Л. Стахів, П. Ходанича, О. Фізеші, О. Яцини та ін. В останнє десятиліття посилюється інтерес до вивчення шкільного краєзнавства та літературного краєзнавства зокрема. Так, деякі аспекти цієї проблеми висвітлено в педагогічних дослідженнях Т. Бондаренко, В. Бугрія, В. Войтової, В. Обозного, В. Романька, Н. Рудницької, М. Солов'я та у працях науковців-методистів Л. Башманівської, І. Волинець, М. Гордої, А. Лисенко та ін.

Проведений аналіз наукових праць свідчить, що розвиток змісту літературного краєзнавства в школах Закарпаття XIX – початку XXI століття не був предметом цілісного історико-педагогічного дослідження. Поза увагою дослідників залишилися архівні матеріали, які відтворюють важливі аспекти проблеми, недостатньо проаналізована навчальна література (підручники, програми), звітна шкільна документація, хроніки навчальних закладів.

Окрім того, перебіг суспільно-політичних подій, активізація національно-ідентифікаційних процесів, що зараз мають місце у житті українців, беззаперечно

впливають на пошуки ефективних засобів формування національного ідеалу, утвердження національної самобутності.

Таким чином, актуальність досліджуваної нами проблеми обумовлена наявністю суперечностей між: назрілою у суспільстві потребою в переоцінці ролі і значення регіональної складової у всіх сферах життя (політичній, економічній, освітній) та відсутністю сучасних, адекватних до запитів часу, засобів використання регіонального потенціалу для національного відродження, в тому числі, і в освітній галузі; потребою у вихованні людини з докорінно новим типом світогляду на засадах, обґрунтованих у філософії сучасної освіти (зокрема, синергетичних, згідно яких загальнонаціональне розуміється як єдність різноманітностей, відображених у регіональній ментальності, традиціях, звичаях) та недостатньою розробленістю механізмів залучення регіонального компонента, представленого у літературі, художньому, театральному та музично-естетичному видах мистецтва до виховання в сучасній молоді патріотизму, почуття приналежності до єдиної і неподільної української родини; постійним пошуком шляхів оптимізації навчально-виховного процесу та відсутністю системного підходу у використанні потужного педагогічного потенціалу краєзнавчого матеріалу для активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку їх творчих здібностей та навичок самостійної пошуково-дослідницької краєзнавчої діяльності.

Актуальність, відсутність цілісного та об'єктивного історико-педагогічного аналізу означеної проблеми зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **“Розвиток змісту літературного краєзнавства у школах Закарпаття (кінець XIX – початок XXI століття)”**.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалась відповідно до наукового напрямку кафедри педагогіки та психології Ужгородського національного університету “Теорія і практика становлення та розвитку системи освіти, навчання і виховання у загальноєвропейському контексті” (протокол № 1 від 28 серпня 2008 року).

Тему дисертаційної роботи затверджено Вченою радою Ужгородського національного університету (протокол №1 від 12 вересня 2012 року) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 8 від 30 жовтня 2012 року).

Мета дослідження: здійснити історико-педагогічну реконструкцію розвитку змісту літературного краєзнавства на прикладі шкільництва Закарпаття, узагальнити теоретичні надбання і практичний досвід вивчення регіонального компонента для використання набутків минулого в навчально-виховному процесі сучасної школи.

Відповідно до мети були визначені наступні **завдання**:

1. Дослідити розвиток змісту літературного краєзнавства у динаміці, з визначенням основних етапів та розкриттям особливостей формування змісту літературного краєзнавства на кожному з етапів, виокремлених у хронологічних рамках дослідження; уточнити сутність дидактичних понять “літературне краєзнавство”, “література рідного краю”.

2. Обґрунтувати структуру, зміст і принципи побудови літературного краєзнавства.

3. Розкрити шляхи реалізації змісту регіонального компонента з літературного краєзнавства впродовж досліджуваного періоду у шкільництві краю та в сучасній школі.

4. Обґрунтувати структуру і зміст сучасного електронного посібника з літературного краєзнавства та здійснити його апробацію.

5. Розробити методичні рекомендації для вчителів щодо реалізації змісту літературного краєзнавства у сучасних загальноосвітніх навчальних закладах Закарпаття.

Об'єктом дослідження є літературне краєзнавство в системі шкільної освіти Закарпаття.

Предмет дослідження – розвиток змісту літературного краєзнавства в шкільництві Закарпаття кінця XIX – початку XXI століття.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють часовий інтервал з 1893 по 2011 рік. Нижня межа пов'язана з виходом у 1893 р. “Хрестоматії церковно-славянських и угро-руських літературних пам'яток. С прибавлением угро-руських народних сказок на подлинных наречиях” Є. Сабова – першої хрестоматії з літературного краєзнавства, і ми вважаємо це вихідною точкою розгляду проблеми. Верхня межа визначається затвердженням постановою Кабінету Міністрів України (від 23 листопада 2011 р. № 1392) нового Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. Реалізація цього документу обумовила розробку нової програми з української літератури, у зв'язку з чим питання шкільного літературного краєзнавства набувають особливого значення у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл України.

Теоретичну основу дисертації складають положення і висновки класиків світової педагогічної думки (А. Дістервег, О. Духнович, Дж. Дьюї, Я. Коменський, Й. Песталоцці, С. Русова, К. Ушинський); дослідження з історії розвитку освіти на Закарпатті (А. Волошин, В. Гомоннай, А. Ігнат, П. Магочій, В. Росул, М. Талапканич, П. Ходанич); теорія шкільного літературного краєзнавства (Ю. Верольський, П. Іванов, М. Милонов, Є. Пасічник, В. Романько, Г. Самойленко, О. Фесенко, В. Шуляр, М. Янко); теорія шкільного підручникотворення (В. Бейлінсон, В. Беспалько, Д. Зуєв, В. Краєвський, І. Лернер, Я. Кодлюк, І. Товпінець); теоретичні засади розробки електронного підручника (Л. Білоусова, Т. Валецька, В. Волинський, Л. Гризун, О. Жосан, О. Зіміна, В. Мадзігон, Н. Морзе); положення вчених з проблем моделювання (О. Дахін, В. Краєвський, Є. Лодатко, В. Михеєв, І. Новік, А. Остапенко, В. Штофф); теорія педагогічної інноватики (О. Ісаєва, М. Кларин, О. Пехота).

У процесі дослідження використано методи: *теоретичні*: конкретно-пошуковий (аналіз історико-педагогічної, енциклопедичної, літературознавчої, методичної літератури з проблеми дослідження) для систематизації та узагальнення фактів, відомостей, матеріалів з досліджуваної проблеми та визначення сутності основних понять; пошуково-бібліографічний (вивчення архівних, бібліотечних фондів, бібліографічних видань) для визначення етапів у розвитку змісту літературного краєзнавства Закарпаття; історико-ретроспективний (систематизація джерельної бази) для виокремлення головних напрямів розвитку літературного краєзнавства та визначення провідних ідей на кожному із виокремлених етапів

розвитку; структурно-функціональний (аналіз змісту навчальних програм, підручників, навчальних посібників) для обґрунтування структури, змісту, принципів побудови системи літературного краєзнавства; теоретичне моделювання для обґрунтування структури і змісту сучасного електронного посібника з літературного краєзнавства, методів і форм реалізації змісту літературного краєзнавства у сучасній школі; структурно-генетичний для зіставлення, порівняння, узагальнення та систематизації проміжкових результатів дослідження та розробки методичних рекомендацій і формулювання висновків; і *емпіричні*: спостереження, бесіда, опитування для виявлення ставлення учнів, студентів до розробленого електронного підручника; експертне оцінювання для аналізу оцінних суджень про якість та ефективність розробленого посібника українськими філологами – вчителями-предметниками.

Джерельна база. Для написання дисертації використано матеріали і документи Державного архіву Закарпатської області в Ужгороді та Берегові (ДАЗО– фонди 28 (описи 2, 3, 5, 7, 9), 165 (описи 2,6), 618 (опис 3), архівів Закарпатського краєзнавчого музею, фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського і наукової бібліотеки Ужгородського національного університету: підручники, програми, які використовувалися у навчально-виховному процесі шкіл Закарпаття в кінці ХІХ – початку ХХ ст., річні звіти про діяльність навчальних закладів названого періоду, навчально-методична і наукова література, матеріали періодики (“Листок”, “Неділя”, “Місяцеслов”, “Підкарпатська Русь”, “Пчёлка”, “Наш рідний край”, “Учитель”, “Урядовий вісник”, “Наша школа”, “Народная школа”, “Учительський голос”, “Літературна неділя”, “Закарпатська правда”, “Слово вчителя”); сучасні дослідження з історії шкільництва та теорії і методики викладання літератури рідного краю в школі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- *вперше* представлено системний аналіз знань про розвиток змісту літературного краєзнавства у школах Закарпаття в період кінця ХІХ – початку ХХІ століття; *обґрунтовано* етапи розвитку змісту в досліджуваний період (перший–1893–1919рр.; другий–1919–1939 рр.; третій–1939–1944 рр. четвертий–1945–кінець 80-х рр. ХХ ст.; п’ятий– 90-ті рр. ХХ ст.– 2011 р.), визначено структуру, зміст і принципи побудови сучасного шкільного літературного краєзнавства; проаналізовано внесок культурно-освітніх діячів, педагогів, письменників Закарпаття у процес розвитку змісту літературного краєзнавства; розроблено структуру і зміст сучасного електронного посібника з літератури рідного краю для учнів 5-их класів загальноосвітніх навчальних закладів Закарпаття; апробовано навчальне електронне видання;

- *уточнені* дидактичні поняття “літературне краєзнавство”, “література рідного краю”;

- *з’ясовано* провідні форми і методи реалізації змісту літературного краєзнавства;

- *визначено* критерії експертної оцінки електронного посібника.

- *до наукового обігу введено* маловідомі та невідомі архівні документи, факти, пов’язані з розвитком шкільного літературного краєзнавства на Закарпатті (навчальні плани, програми шкіл, гімназій, семінарій; резолюції нарад учителів,

присвячені обговоренню досвіду літературно-краєзнавчої роботи; накази, розпорядження, матеріали перевірок навчальної роботи шкіл, матеріали про роботу та підсумки огляду шкільних бібліотек, звіти відділів освіти про літературно-краєзнавчу роботу; звіти Закарпатського територіального відділення Малої академії наук України).

Практичне значення дослідження полягає у розкритті шляхів реалізації змісту літературного краєзнавства впродовж досліджуваного періоду та в сучасній школі: розробці методичних рекомендацій щодо реалізації змісту літературного краєзнавства в 5-их класах загальноосвітніх навчальних закладів Закарпаття, створенні електронного посібника з літературного краєзнавства. Матеріали дослідження використано на уроках літератури рідного краю в загальноосвітніх школах Закарпатської області, а також у процесі читання спецкурсів в Закарпатському інституті післядипломної педагогічної освіти та Ужгородському національному університеті. Основні положення і висновки дослідження можуть використовуватися при розробці лекційних курсів і семінарів з історії педагогіки України, спецкурсів з літературного краєзнавства.

Результати дисертації впроваджено в навчальний процес: Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 278 від 28.04.04.2014), Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (довідка №01/-14/06-01/688 від 20.05.2014), Ужгородського національного університету (довідка № 1329/01-27 від 21.05.2014); Росошанської ЗОШ I–II ступенів (довідка № 61 від 30.05.2014), Дусинської ЗОШ I–III ступенів (довідка № 94 від 02.06.2014), Березниківської ЗОШ I–III ступенів (довідка № 66 від 04.06.2014) Свалявського району; Довжанської ЗОШ I–III ступенів (довідка № 41 від 05.06.2014) Іршавського району Закарпатської області.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується системним історико-педагогічним аналізом наукових, документальних та інших джерел; об'єктивним структурно-функціональним аналізом літературно-краєзнавчого змісту крізь призму навчальних програм, підручників; методологічною обґрунтованістю теоретичних положень дослідження; застосуванням методів досліджень, адекватних об'єкту, предмету, меті й завданням дослідження; впровадженням матеріалів наукової роботи у навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл Закарпатської області.

Особистий внесок здобувача полягає в обґрунтуванні теоретичних аспектів проблеми дослідження, визначенні етапів розвитку змісту шкільного літературного краєзнавства впродовж досліджуваного періоду: кінець XIX – початок XXI століття, розкритті шляхів реалізації змісту і завдань шкільного літературного краєзнавства впродовж досліджуваного періоду; розробці структури і змісту електронного посібника з літературного краєзнавства; обґрунтуванні критеріїв комплексної оцінки якості електронних навчальних видань, зокрема, авторського електронного посібника; розробці програми апробації та проведенні експертної оцінки якості змісту експериментального посібника з літератури рідного краю; узагальненні власного педагогічного досвіду викладання літературного краєзнавства в загальноосвітній школі.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження доповідалися й обговорювалися на науково-практичних конференціях різних рівнів,

а саме: на міжнародних науково-практичних конференціях: “Професійно-особистісний розвиток і становлення фахівців у сучасних умовах розбудови вищої школи: методологія, теорія і практика” (Ужгород, 2010), “Трансформаційні процеси на пострадянському просторі на рубежі ХХ–ХХІ століть: інституційний, соціокультурний та етнонаціональний вимір” (Ужгород, 2011), “Культура педагога в контексті сучасних освітніх парадигм” (До 80-річчя з дня народження професора В.В.Сагарди) (Ужгород, 2013); всеукраїнських науково-практичних та науково-методичних конференціях: “Проблеми післядипломної освіти педагогів: створення інноваційного середовища в регіоні” (Ужгород, 2012), “Українська педагогіка 1920-х років – сучасні оцінки і виміри” (Умань, 2012); регіональних науково-методичних семінарах: “Використання краєзнавчих матеріалів у процесі викладання суспільно-гуманітарних дисциплін” (Ужгород, 2013), “Використання краєзнавчих матеріалів у процесі викладання суспільно-гуманітарних та художньо-естетичних дисциплін” (Ужгород, 2014); педагогічних читаннях: Закарпатські Волошинські читання” (Ужгород, 2013); звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Ужгородського національного університету (2010–2014 рр.), міських та районних методичних об’єднаннях учителів-словесників.

Публікації. Матеріали дослідження оприлюднено в 15 публікаціях (з них 13 – одноосібні): 11 – у науково-педагогічних фахових виданнях, 2 – у збірниках матеріалів конференцій, 1 – в іноземному виданні, 1 – у методичному посібнику.

Структура і обсяг дисертації: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (328 позицій, у тому числі 25 архівні справи). Повний обсяг дисертації викладено на 280 сторінках (основний текст дисертації на 210 сторінках). Робота містить 5 додатків, 1 таблицю, 7 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність і ступінь розробленості обраної проблеми, визначено об’єкт, предмет, мету, завдання, методологію дослідження, джерельну базу роботи, хронологічні межі, доведено наукову новизну, теоретичне і практичне значення, подано відомості про апробацію і впровадження основних положень дисертації.

У першому розділі “**Теоретичні засади проблеми розвитку змісту літературного краєзнавства у шкільництві Закарпаття (кінець ХІХ – початок ХХІ століття)**” визначено основні етапи розвитку змісту літературного краєзнавства у шкільництві Закарпаття; виокремлено провідні напрями аналізованої педагогічної категорії; на основі історико-педагогічної, методичної, енциклопедичної літератури з’ясовано сутність поняття “літературне краєзнавство”; визначено структуру, зміст і принципи реалізації системи літературного краєзнавства.

Аналіз педагогічної, історичної, періодичної літератури, численних архівних матеріалів дозволяє стверджувати, що літературне краєзнавство у шкільництві Закарпаття є стійким педагогічним явищем. На міцному фундаменті, закладеному будителями краю О. Духновичем, О. Павловичем, І. Сільваєм, І. Раковським, А. Кралицьким, розвивалося шкільне літературне краєзнавство у кінці ХІХ – на

початку ХХ століття. У цей складний і суперечливий період розвитку, позначений з одного боку позитивним впливом національного відродження на межі століть, а з іншого – посиленням асиміляційних процесів Австро-Угорської держави у галузі шкільництва, помітний слід у розвиток змісту літературного краєзнавства внесли культурно-освітні діячі – Є. Сабов і А. Волошин. Особливої уваги заслуговують навчальні видання “Хрестоматія церковно-славянських и угро-руських літературныхъ памятниковъ” (1893) Є. Сабова, “Читанка для угро-руської молодежи” (1908), “Азбука угро-руського и церковно-славянського чтенія” А. Волошина. Це перші книги для читання, за якими вивчали літературу рідного краю учні народних шкіл і гімназій. Окрім того, збагаченню літературного краєзнавства у цей період сприяли публікації на сторінках газет “Неділі” та “Науки” (редаговані А. Волошином, М. Врабелем), матеріали духовно-літературного журналу “Листок” та народного календаря “Місяцеслов”. Аналіз педагогічних видань уможливив виокремлення у структурі літературного краєзнавства даного періоду патріотичних устремлінь, морально-етичних ідеалів, відомостей із історії, природи, життя та побуту населення рідного краю. Зміст шкільного літературного краєзнавства на цьому етапі розвивався у релігійно-християнській парадигмі.

У 20-30-х рр. ХХ століття шкільне літературне краєзнавство в умовах Чехословацької демократичної освітньої системи, завдяки подвижницькій діяльності культурно-освітніх діячів, відомих педагогів, місцевої творчої інтелігенції (Ф. Агій, Ю. Боршош, Б. Заклинський, К. Заклинський, О. Заклинська, А. Волошин, О. Маркуш, М. Микита, І. Панькевич, Марійка Підгірянка, П. Яцко та ін.) отримало потужний розвиток. Аналізоване історико-педагогічне явище набуває ознак цілісної педагогічної системи, спрямованої на патріотичне, моральне виховання, формування усвідомленого ставлення до культурних надбань рідного краю, його історичної минувшини, виховання почуття гідності та гордості за рідну землю, необхідності збереження традицій і звичаїв рідного краю. Відбувається активне збагачення напрямів літературного краєзнавства – громадянсько-патріотичного, історико-культурного, фольклорно-народознавчого, морально-ціннісного. Встановлено, що домінуючим чинником у структурі літературного краєзнавства в цей період визначився громадянсько-патріотичний. Твори даного напрямку укорінювали в свідомості дітей почуття етнонаціональної гідності, виховували любов до свого народу. Яскраво представлене літературне краєзнавство міжвоєнного періоду на сторінках краєзнавчих часописів “Підкарпатська Русь” (1923-1936), “Наш рідний край” (1922-1939).

Третій етап у розвитку змісту літературного краєзнавства Закарпаття припадає на період панування угорського режиму. Аналіз історико-педагогічних джерел, зокрема навчальних видань регентського комісаріату, дає можливість констатувати, що у 1939-1944 рр. шкільне літературне краєзнавство отримує подальший розвиток. Патріотичний компонент має цілком виражений християнсько-націоналістичний характер, тобто, любов до отчизни є нероздільною із любов'ю до Бога. Особливого розвитку у даний період набуває морально-ціннісний напрям літературного краєзнавства. Він наповнюється творами, які були спрямовані на формування високоморальної особистості, на прищеплення любові та поваги до батька-матері, членів сім'ї, родини, виховання духовності, милосердя, працелюбності. Літературне

краєзнавство у цей час популяризують періодичні видання “Народна школа” (додаток “Літературно-наукове приложеніє”), “Літературна неділя”.

Наступний етап – період післявоєнної доби. На основі аналізу архівних документів та інших джерел інформації доведено, що у радянський період теорія і практика шкільного літературного краєзнавства, сформована кількома поколіннями педагогів-попередників у шкільництві краю, були насильно вилучені із освітнього простору. Літературне краєзнавство втрачає національну суть, оскільки зміст освіти спрямовується на формування в учнів марксистсько-ленінського світогляду, виховання учнів у дусі комуністичної моралі, розвиток почуття інтернаціоналізму. І хоча у школах Закарпатської області у радянський період літературне краєзнавство мало місце, проте було відірване від цілісного навчально-виховного процесу, велося безсистемно, стихійно, епізодично, характеризувалось ідеологічною спрямованістю. Бралися до уваги тільки такі літературно-краєзнавчі матеріали, які представляли життя з політичної точки зору, оспівували революційну боротьбу пролетаріату за світле майбутнє і велич соціалістичних перетворень. Тобто використання літературно-краєзнавчих матеріалів регламентувалось їх соціально-політичною доцільністю.

За таких обставин специфічного розвитку набули окремі напрями у структурній організації літературного краєзнавства – фольклорний та історико-культурний. Офіційний дозвіл на прояв патріотичних, національних почуттів і устремлінь діяв у вузьких рамках фольклорно-етнографічного спрямування. Помітний внесок у збагачення і розвиток фольклорного напрямку в цей період здійснили І. Гурдзан, Л. Дем’ян, В. Іваньо, Є. Недзельський, П. Пойда, І. Сенько, О. Улинець, І. Чендей та інші. Розвитку історико-культурного напрямку сприяють видання, які містять легенди і перекази Закарпаття (про легендарних месників, походження сіл Закарпаття, перекази про назви гір, водоймищ тощо).

Встановлено, що новим етапом у розвитку літературного краєзнавства у школах Закарпаття стають останні роки ХХ століття, пов’язані із реформуванням системи освіти, переосмисленням ціннісних орієнтацій, усвідомленням пріоритетності загальнолюдських та національних цінностей, що стало новим поштовхом у активації шкільного літературного краєзнавства. Вводиться нова рубрика у шкільні програми із української літератури – “література рідного краю”.

С. Жупанин, Н. Ребрик, І. Хланта укладають програми з літератури рідного краю; творча інтелігенція краю розробляє методичні рекомендації до вивчення шкільного літературного краєзнавства. Окрім цього, даний період характеризується появою великої кількості навчальної предметно-краєзнавчої літератури: посібники, антології, методичні розробки для вчителів. Загалом відбувається оновлення провідних напрямів шкільного літературного краєзнавства.

Аналіз історико-педагогічних, енциклопедичних, літературознавчих джерел засвідчує, що літературне краєзнавство є педагогічною категорією. Варто зазначити, що поряд із дефініцією літературне краєзнавство науковці послуговуються наступними термінами: літературознавче краєзнавство, літературна географія краю, краєзнавство літературне, література рідного краю. Показано, що у науковій літературі найбільш уживаним є термін “літературне краєзнавство”, а в практиці школи на сучасному етапі – “література рідного краю”.

Отже, узагальнення різних підходів до тлумачення виокремлених дефініцій уможливило визначення літературного краєзнавства як системного структурного компонента сучасної літературної освіти учнів, спрямованого на комплексне ознайомлення із творчістю та культурно-літературним життям рідного краю, національно-патріотичне виховання, всебічний розвиток, духовне збагачення учнів.

Крім того, *зміст* освітнього компонента “літературне краєзнавство” – комплексне вивчення літературного життя краю; творчості письменників, які пов’язані із рідним краєм; *предмет* вивчення літератури рідного краю – цілісне і системне сприйняття літературних творів регіонального письменства. Слід зауважити, що в основній школі (5-9 кл.) зміст структурного компонента “література рідного краю” визначає естетична (пізнання художнього тексту як мистецтва слова) концепція, а в старшій школі – літературознавча або історико-літературна. Визначено *мету* шкільного літературного краєзнавства, яка полягає у прилученні учнів до кращих надбань регіональної культури, формуванні знань про літературу рідного краю як цілісну систему, виховання особистості, яка чітко усвідомлює відповідальність перед суспільством за збереження культурних та духовних надбань попередніх і майбутнього поколінь.

Основними завданнями літературного краєзнавства є: осягнення учнями глибинної сутності спадщини митців рідного краю; розвиток стійкого інтересу до літератури рідного краю як вагомого духовного спадку народу, самобутнього оригінального мистецтва; поглиблення знань про історію рідного краю, його найвидатніших діячів; формування гуманістичного світогляду, утвердження загальнолюдських цінностей на основі творів рідного письменства; виховання любові і пошани до рідної землі, традицій і звичаїв предків, вміння цінувати красу і самобутність рідного краю; виховання милосердя, працьовитості, гуманного ставлення до людей і природи; прищеплення високих естетичних смаків, виховання почуття прекрасного, вміння насолоджуватися художніми творами літератури рідного краю; сприяти вивченню літератури рідного краю в світовому культурологічному контексті, у міжпредметних зв’язках.

У роботі показано, що ефективність конструювання змісту літературного краєзнавства на сучасному етапі забезпечується дотриманням вимог, що представлені трьома групами принципів: *поліпарадигмальних*: гуманізації, націоналізації, демократизації, виховуючого характеру літературного краєзнавства; *класичних основоположних дидактичних вимог, адаптованих до літературно-краєзнавчої діяльності*: науковості, систематичності й послідовності, самостійності, активності, доступності, позитивної мотивації, між предметних зв’язків, органічної єдності класної і позакласної роботи; *специфічних*, зумовлених особливостями вивчення структурного дидактичного компонента “література рідного краю у школі”: історизму, культуродоцільності, зв’язку навчання з життям, врахування етнічних ознак та менталітету.

Комплексний характер змісту літературного краєзнавства (структура) представлено такими напрямками: громадянсько-патріотичним, історико-культурним, фольклорно-народознавчим, морально-ціннісним.

Динаміку розвитку змісту літературного краєзнавства в досліджуваний період за етапами та напрямками продемонстровано у таблиці 1.

Як видно із таблиці, на кожному із виокремлених етапів відбувається змістове наповнення переважно того чи іншого напрямів. На нашу думку, у змісті сучасного літературного краєзнавства повинні бути представлені гармонійно і рівномірно усі напрями, що забезпечує системність у реалізації завдань і змісту сучасного літературного краєзнавства.

Таблиця 1

Фрагменти змістового наповнення компонента “літературне краєзнавство” у навчально-виховному процесі шкіл Закарпаття досліджуваного періоду

Напрями Етапи	Громадянсько-патріотичний	Історико-культурний	Фольклорно-народознавчий	Морально-ціннісний
1893–1919	“Отчизна”, “Родное село”, “Моя родина”, “Чтонаймильйше?”, “Кто був Духнович?”, “Путевые впечатления на Верховине”	“Казка о білом коні”, (“Святий Стефан І. Цар Угорський”, “Цар Матій”, “Князь Франциск Раковцій II”	“Святий отець Миколай”, “Коляда”, “Христос воскрес”, “Елка”, “Солодка ми мамко”, “У Сиготі, у болоті”	“Любов к ближньому”, “Добрий Василько”, “Честность”, “Встань по утру”, “Чужое не рушай”
1929–1939	“Родна хата”, “По что я люблю Подкарпатську Русь”, “Моя батьківщина”, “Отчина”, “Земля родна”, “Люби свое”, “Верховина”, “Зелена Верховина”, “Люблю тебе, рідний краю”, “Я син Бескидов”, “Я Русин”, “Не продам рідну землю”	“Княжество русинов”, “Невичанський замок”, “Ужгородський замок”, “Трушівський монастир”, “Про князя Корятовича і жовтого змія Веремія”, “Масарик і русини”, “Князь Лаборець”, “Олександр Духнович”	“Легенда про св. Миколая”, “Новорічна щедрівка”, “Коляда господареві, “Старинні колядки Подкарпатської Русі”, “Небо і земля”, “Христос воскрес”, “Великдень”	“Чесність”, “Свято праці”, “Держися чисто”, “Ораниця”, “Лущення кукурудзи”, “Пусті і плодні слова”
1939–1944	“Молитва за Отечество”, “Я Русин”, “Наші Карпати”, “Наша родина”, “Наша отчина”, “Наш рідний дім”, “Верховина”, “Тімн підкарпатських русинів”	“Приход Мадьяров”, “Святий Стефан”, “Татари, “Наші замки”, “Князь ФедорКорятович”, “Великіє мужи Мадьярії”, “Наші будителі”, “Не забудьме о своих”	“Святийотець Николай”, “Письмо к маленькому Ісусу”, “Колядники”, “Рожество Христово под Карпатами”, “Співаночки”	“Молитва господня”, “Молитва “О трудолюбии”, “Богатство”, Чесний хлопчик, “Любов к родителям”
1945– початок 90-х рр. ХХст.	–	“Олекса Довбуш”, “Пинтя”, “Червонаскеля”, “Синевирське озеро”	“Коломийки”, “Пісні Карпат”, “Пісні з полонини”, “Легенди нашого краю”, “Легенди і перекази”	–
90-ті рр. ХХст.– 2011	“Рідна земля”, “Гори рідні”, “Гір зелених я дитина”, “Краю мій”, “На Говерлі я стою”	“Татарський погром у Карпатах”, “Федір Корятович”, “Князь Лаборець”, “Пинтя”, “Замкова гора в Мукачеві”	“Під дубиною, під зеленою”, “Ой попід гай зелененький”	“На моїй голові корона”, “Мій рід”, “Як я совісті шукав”

У другому розділі “Розвиток літературного краєзнавства в різні періоди діяльності шкільної освіти на Закарпатті (кінець ХІХ– початок ХХІ століття)”

проаналізовано навчальні програми, підручники, посібники з літературного краєзнавства, розглянуто особливості реалізації змісту і цілей літературного краєзнавства на кожному із виокремлених етапів досліджуваного періоду та в сучасній школі. На основі системного аналізу історико-педагогічних, архівних джерел, сучасних нормативно-інструктивних документів виділено два типи програм з літературного краєзнавства. Перший тип – це програми, в яких літературне краєзнавство виступає органічною складовою предмета “руська мова”. Програмами подібного типу користувалися у шкільництві краю з кінця ХІХ століття до 1944 р. Другий тип – це спеціально розроблені програми з літератури рідного краю для загальноосвітніх шкіл Закарпаття.

У ході дослідження виявлено, що у 20–30-ті рр. ХХ століття навчальні програми у шкільництві краю уклалися спеціально обраною комісією і затверджувалися на учительських конференціях. Кожен округ мав свій навчальний план. При розробці змісту навчальних планів і програм для народних, горожанських шкіл та гімназій (*перший тип програм*) педагоги краю керувалися наступними положеннями: зміст навчального матеріалу повинен забезпечувати нерозривний зв’язок навчання із практичними потребами життя, із оточуючим середовищем, ґрунтуватися на національно-етнічній основі, відображати специфіку й особливості історичних, соціально-політичних, природно-географічних, господарсько-побутових, культурних, релігійних факторів життя народу Підкарпатської Русі. Навчальними планами для народних шкіл передбачалося вивчення літератури рідного краю у курсі таких предметів, як “викладовий язук” (рідна мова), “наука о родном краю”, “історія”, “співи”. Широкі можливості для вивчення письменства рідного краю давали уроки читання. Саме на цих уроках, як свідчить аналіз детальних планів, знайомились школярі із поетичними та прозовими творами відомих діячів краю – О. Духновича, О. Павловича, Марійки Підгірянки, В. Гренджі-Донського, Ю. Боршоша-Кум’ятського. Аналіз начальних планів для горожанських шкіл показує, що елементи літературного краєзнавства реалізувалися через зміст предметів “рідна мова” (читання, стиль) та частково через предмет “історія”. Освітні діячі (І, ІІ, ІІІ періодів) активно обстоювали та реалізували на практиці ідею використання місцевих матеріалів при викладанні шкільних предметів.

Вивчення та аналіз *програм другого типу* дає підстави стверджувати, що вони насичені значним за обсягом інформативним та фактичним матеріалом з літературного краєзнавства. Зміст у навчальних документах спрямований на громадянське, моральне, духовне, екологічне виховання. При цьому принцип відповідності віковим особливостям учнів у програмах реалізований частково. Окрім того, програми другого типу, як виявлено в дослідженні, укладені на старому фактологічному принципі, власне, – на стандартному переліку імен, доповненому творами письменників.

Нами проаналізовано літературно-краєзнавчий потенціал підручників початкової і середньої ланки освіти. Структурно-функціональний аналіз читанок, якими користувалися у шкільництві краю з початку ХХ століття до 1944 р., дозволяє констатувати, що всі навчальні книги містили у значному обсязі літературно-краєзнавчий матеріал. Оскільки, продовжуючи традиції, започатковані

галицькими педагогами, були побудовані за методичним принципом –“від близького –до далекого”, “від свого – до чужого”. Укладачі прагнули дати учням різносторонні знання про рідний край, прищепити любов до історії, природи, звичаїв і традицій, збагатити морально-етичним досвідом попередніх поколінь, сформувавши повноцінну особистість. Тексти краєзнавчого спрямування розкривали перед учнями насамперед багатство природи рідного краю, поглиблювали знання про історію рідного краю, його найвидатніших діячів, розкривали красу народних звичаїв, традицій, поширених у краї, виховували працелюбність, милосердя та кращі моральні якості.

На підставі аналізу сучасної навчальної літературно-краєзнавчої літератури, можна узагальнити, що у змісті посібників із літературного краєзнавства знайшли втілення такі морально-ціннісні орієнтири як любов до рідного краю, природи, уміння творити добро, шанувати давні звичаї, традиції. Показано, що суспільно-політичні події, які відбувалися з кінця XIX до початку XXI століття на Закарпатті, впливали не тільки на зміст літературно-краєзнавчого матеріалу, принципи укладання навчальних програм і підручників, але і зумовлювали специфіку вивчення літератури рідного краю у загальноосвітніх навчальних закладах. На основі дослідження науково-педагогічної літератури, архівних документів, педагогічного досвіду виявлені пріоритетні методи, форми урочної, позакласної та позашкільної роботи з літературного краєзнавства кожного із п'яти періодів.

Так, на початку XX століття зміст регіональної складової реалізувався за допомогою репродуктивних методів навчання; основними методами засвоєння літературного краєзнавства у 20–30-ті рр. XX століття були такі: а) методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності: за джерелом інформації – словесні, наочні, практичні; за логікою передачі інформації – індуктивні та дедуктивні; за рівнем самостійності – репродуктивні, творчі, проблемно-пошукові; б) методи стимулювання й мотивації літературно-краєзнавчого матеріалу: ігри, драматизація, інсценізація, аналіз життєвих ситуацій; в) інтегровані: концентраційний, проектний методи; основною організаційною формою навчання був урок, під час проведення якого вчителі використовували різні види роботи: фронтальну, групову, індивідуальну роботу; із позакласних форм роботи найпоширенішими були наступні: відзначення пам'ятних історичних дат, річниць визначних діячів краю, гуртки, театралізація.

Як засвідчив аналіз архівних документів, періодичних джерел, у радянський період літературне краєзнавство у школах Закарпаття реалізувалося за допомогою різних форм позакласної та позашкільної роботи: гуртки, екскурсії, прогулянки, краєзнавчо-туристичні естафети, зустрічі з літераторами, відзначення ювілеїв письменників. При цьому, як свідчить вивчення першоджерел, тематика літературно-краєзнавчої роботи розглядалася в контексті побудови соціалістичного суспільства.

Встановлено, що на сучасному етапі зміст літературного краєзнавства реалізується через навчальну, позакласну та позашкільну діяльність. Виокремлено та охарактеризовано найбільш поширені типи нестандартних уроків, позакласні форми роботи – літературно-краєзнавчий музей, робота в Малій академії наук, зустрічі із митцями, відзначення ювілеїв. На основі аналізу доведено, що форми і методи роботи на сучасному етапі сприяють переходу від пасивного сприймання до

усвідомленого осмислення літературно-краєзнавчого матеріалу, що стимулює розвиток самостійності учнів, посилює пізнавальний інтерес до культури рідного краю.

Охарактеризовано внесок у розвиток змісту шкільного літературного краєзнавства відомих освітян краю С. Жупанина, Н. Ребрик, І. Сенька, І. Хланти. Виокремлено педагогічний доробок кращих вчителів – краєзнавців області: Г. Рекіти, О. Кельбас, М. Фенцик, О. Фенцик.

У третьому розділі **“Використання в сучасній школі історичного досвіду розвитку змісту шкільного літературного краєзнавства”** розкрито шляхи реалізації змісту регіонального компонента з літературного краєзнавства в сучасній школі, обґрунтовано структуру, зміст електронного посібника з літературного краєзнавства та проведено експертну оцінку якості його змісту.

Шляхи реалізації змісту літературного краєзнавства подано у вигляді схеми, яка містить блоки: цільовий, методологічний, змістовий, технологічний (табл. 2). Ці компоненти розглядаються як динамічні підсистеми, які тісно взаємопов'язані між собою, доповнюють одна одну, утворюючи таким чином цілісну диференційовану макросистему, спрямовану на реалізацію змісту літератури рідного краю у сучасній школі. Змістове наповнення аксіологічного ядра забезпечує формування в учнів цілісного уявлення та сприйняття як рідного краю, так і Всесвіту загалом; воно спрямоване на усвідомлення себе цілісною частинкою духовного макросвіту, початок якого – культура рідного краю.

Включення *громадянсько-патріотичного напрямку* у структуру змісту літературного краєзнавства сприяє: вихованню любові, гордості за “малу батьківщину”, вміння цінувати і примножувати красу рідної природи, насолоджуватися мальовничими краєвидами; плеканню глибокого розуміння громадянського обов'язку, відданості рідному краю, жертвовного служіння, готовності у будь-який час стати на захист отчої землі; розвитку духовної сфери особистості, моральних переконань, розуміння прекрасного.

У результаті проведеного аналізу визначено сутність та основні завдання *історико-культурного напрямку* змісту літературного краєзнавства на сучасному етапі: поглиблення інтересу до історії рідного краю; сприяти, щоб учні мали можливість дізнаватися на основі художніх та публіцистичних текстів про різні історичні факти і події, які є віховими в історії рідного краю; формування розуміння історичної хронології; розвиток і збагачення духовно-моральних цінностей на основі текстів історико-культурної тематики; виховання поваги до духовних надбань попередніх поколінь; усвідомлення учнями своєї приналежності до рідного краю і відповідальності за майбутнє рідної землі.

Розкриті сутнісні ознаки і тематичне наповнення *фольклорно-народознавчого напрямку* змісту літературного краєзнавства. На рівні програм, підручників, навчальних посібників з літературного краєзнавства даний компонент представляє систему жанрового різноманіття творів усної народної творчості, у яких віддзеркалено етнічну культуру народу рідного краю.

Схема реалізації змісту літературного краєзнавства у сучасній школі

Цільовий	Методологічний	Змістовий	Технологічний
<p><i>Завдання</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - засвоєння системи літературно-краєзнавчих знань; - формування стійкого інтересу до лрк; - поглиблення знань про історію рідного краю, творчість письменників-земляків; - формування вміння аналізувати і оцінювати твори літератури рідного краю; - сприяння етнічному самоусвідомленню, стійкому відчутті приналежності до “малої батьківщини”; -засвоєння морально-етичних цінностей, звичаїв рідного краю 	<p><i>Принципи</i></p> <p>поліпарадигмальні загальнодидактичні викладання лрк</p> <p><i>Підходи</i></p> <p>цілісний системний синергетичний культурологічний особистісно-орієнтований діяльнісний</p>	<p><i>Напрями</i></p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px; text-align: center;">Громадянсько-патріотичний</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px; text-align: center;">Історико-культурний</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px; text-align: center;">Фольклорно-народознавчий</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px; text-align: center;">Морально-ціннісний</div>	<p><i>Форми</i></p> <p>урочні (література рідного краю), позакласні (вечори, читацькі конференції, зустрічі з письменниками, екскурсії, походи, шкільний музей, літературна картографія</p> <p><i>Методи</i></p> <p>словесні, наочні, практичні, індуктивні, дедуктивні, пошукові, творче читання, евристичні, методи контролю та самоконтролю, інноваційні технології</p> <p><i>Прийоми</i></p> <p>переказ, художня розповідь, виразне читання, рольова гра, інсценізація, система письмових завдань</p> <p><i>Засоби</i></p> <p>предметна і образна, словеснообразна, умовно-схематична наочність, нові інформаційні технології</p>

З'ясовано, що основою морально-ціннісного напрямку є духовні цінності і християнська мораль, які відіграють значну роль у збереженні духовного світу людини та його національно-етнічної ідентичності. Сюди включено художні твори, які у яскравій формі відображають духовні, моральні, релігійні цінності народу рідного краю, втілені у таких рисах характеру русинів-українців, як любов до землі,

глибока віра в Бога, органічна єдність із природою, почуття власної гідності, терпимість, поважне ставлення до старших, милосердя, справедливість, правдивість, працьовитість, гостинність, щедрість тощо.

У розділі обґрунтовано структуру і зміст сучасного посібника з літератури рідного краю, який укладено згідно сучасних положень теорії підручникотворення, зміст навчального видання забезпечує реалізацію інформаційної, розвивальної, виховної, моделюючої, технологічної функцій, основний текст подано логічно завершеними структурними блоками, вдало продумана система як основного, так і позатекстового компонентів. У розділі представлено результати експертної оцінки змісту навчального видання. Експертна оцінка ґрунтується на визначених критеріях, розроблених на основі загальних вимог до створення електронних навчальних видань та спеціальних, які відображають конкретно дидактичні особливості реалізації завдань навчальної дисципліни (літератури).

Для здійснення об'єктивної оцінки якості електронного посібника з літературного краєзнавства виокремлено систему показників за визначеними критеріями, здійснено оцінку і статистично оброблено отримані дані. Сукупність показників представлено за трьома блоками: технологічним, дидактичним, методичним. Для оцінки результатів апробації використано загальний – інтегрований показник, який характеризує суму показників, що відповідають оцінкам окремих якостей посібника. На основі кількісного показника ЗПО виділено кілька рівнів оцінки якості посібника. За результатами підрахунків вдалося з'ясувати, що для ЕПЛК ЗПО=39,2 – відповідає середньому рівню.

Апробація електронного посібника з літературного краєзнавства передбачала розробку програми апробації, яка охоплювала: визначення критеріїв оцінки, виготовлення листів для опитування, проведення кількісної і якісної оцінки результатів. Аналіз результатів опитування вчителів української мови і літератури дозволяють зробити висновки про те, що в цілому, ЕПЛК отримав схвальну, позитивну оцінку.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів історико-педагогічного дослідження дає підстави зробити такі **висновки**:

1. У дисертації простежено генезу змісту літературного краєзнавства на прикладі шкільництва Закарпаття кінця XIX – початку XXI століття у контексті освітньої політики урядів Австро-Угорської монархії, Чехословацької республіки, гортіївської Угорщини, СРСР, незалежної України. Виокремлено й охарактеризовано п'ять етапів, кожен з яких позначений відповідними тенденціями (кінець XIX ст. – початок XX ст. (до 1919 р.); 1919–1939 рр.; 1939–1944 рр.; 1945 – кінець 80-х рр. XX ст.; 90-ті рр. XX ст. – 2011 р.), окреслено розвиток змісту за провідними напрямками: громадянсько-патріотичним, історико-культурним, фольклорно-народознавчим, морально-ціннісним.

Перший етап (кінець XIX ст. – початок XX ст. (до 1919 р.)) – впровадження елементів літературного краєзнавства у шкільництво краю, розвиток літературно-краєзнавчого змісту у релігійно-християнській парадигмі. В основі змісту

літературного краєзнавства лежали ідеї любові до рідного краю, засвоєння моральних орієнтирів, історії, побуту, звичаїв, традицій, фольклорної спадщини.

Для другого етапу (1919 –1939 рр.) характерним було інтенсивне збагачення змістових напрямів. Літературне краєзнавство набуває системного характеру і розглядається як важливий засіб розвитку духовності учнів, формування національної свідомості та патріотизму. Літературно-краєзнавчий зміст ґрунтується на принципах: зв'язку навчання з життям, сезонності, локальності, концентричності, а також врахування вікових особливостей учнів. Основи шкільного літературного краєзнавства були закладені працями видатних педагогів міжвоєнного періоду: Ф. Агія, А. Волошина, В. Бірчака, Ю. Боршоша-Кум'ятського, В. Гренджі-Донського, К. Заклинського, О. Маркуша, Ю. Ревая, М. Микити, І. Панькевича, Марійки Підгірянки, В. Поповича, П. Яцка.

Третій етап (1939–1944 рр.) позначений, з одного боку, розвитком і збагаченням історико-культурного, фольклорного, громадянсько-патріотичного і морально-ціннісного напрямів у контексті християнсько-націоналістичного виховання, а з іншого боку – вилученням україномовних творів, домінування у змісті літературного краєзнавства художніх текстів російськомовних письменників Підкарпаття.

Четвертий етап (1945–кінець 80-х рр. ХХ ст.) був підпорядкований ідейно-політичним принципам комуністичного виховання, літературне краєзнавство втрачає національну суть, що у свою чергу спотворює розвиток змісту та зумовлює подальше трансформування аналізованої педагогічної категорії. Збагачуються головним чином фольклорний та історико-культурний напрям. Важливе значення для розвитку шкільного літературного краєзнавства мала діяльність педагогів, письменників, фольклористів: І. Гурдзана, Л. Дем'яна, П. Лінтура, С. Мишанича, П. Пойди, І. Сенька, О. Улинця, І. Чендея, Ю. Чорі.

П'ятий етап (з 90-х рр. ХХ ст. – 2011р.) пов'язаний із розбудовою національної системи освіти. Зміст літературного краєзнавства ґрунтується на принципах гуманізації, націоналізації, демократизації, ціннісних орієнтирах і позначений відновленням провідних напрямів, спрямованих на розвиток високих патріотичних почуттів, духовності, моральності, бережливого ставлення до історико-культурних і природних багатств краю. Важливі краєзнавчі, науково-методичні праці належать С. Жупанину, Н. Ребрик, І. Сеньку, І. Хланті, П. Ходаничу. Найбільш відданими справі вивчення літератури рідного краю є вчителі Г. Рекіта-Пазуханич, О. Кельбас, Н. Келемен-Попша, М. Фенцик, О. Фенцик та інші.

2. Аналіз джерельної бази дослідження доводить, що літературне краєзнавство вітчизняні і зарубіжні педагоги (Я. Коменський, Ж. Руссо, Й. Песталоцці, А. Дістервег, Г. Сковорода, О. Духнович, К.Ушинський, Дж. Дьюї, С. Русова) трактували як: один із провідних напрямів національно-патріотичного виховання; дієвий фактор формування народотворчих якостей – етнічної свідомості, самосвідомості, гідності, честі; важливий чинник виховання кращих морально-ціннісних рис особистості. Теоретичні засади нашого дослідження детермінували: визначення шкільного літературного краєзнавства як регіонального системного структурного компонента сучасної літературної освіти учнів, спрямованого на

комплексне ознайомлення учнів із творчістю та культурно-літературним життям рідного краю; виокремлення важливих складових дидактичної категорії – мети, завдань, змісту; принципів: поліпарадигмальних, класичних дидактичних вимог, специфічних, зумовлених особливостями викладання літератури рідного краю.

3. Дослідження шкільних програм, за якими працювали школи Закарпаття протягом окресленого періоду, дає можливість констатувати: у 20–40-х рр. ХХ ст. програми для народних, горожанських (неповних середніх) шкіл і гімназій будувалися на краєзнавчому принципі, який передбачав добір дидактичного матеріалу за територіальною ознакою; в основу розробки змісту літературного краєзнавства було покладено етнічну ідею та родинне виховання; при укладанні програм педагоги керувалися принципами взаємозв'язку навчального матеріалу із довкіллям, природовідповідності, народності, гуманізму, антропоцентризму; у 90-х рр. ХХ ст. творчою інтелігенцією розроблені спеціальні програми з літературного краєзнавства для загальноосвітніх навчальних закладів Закарпаття; літературно-краєзнавчий матеріал у змісті програм підпорядкований принципам науковості, історизму, послідовності, систематичності.

У процесі дослідження встановлено, що літературно-краєзнавчий зміст найповніше знайшов вираження у написаних підручниках. Їх аналіз дає підстави для висновку: навчальні книги з літературного краєзнавства у шкільництві Закарпаття є самобутнім педагогічним явищем; мають велике пізнавальне і виховне значення, орієнтовані на патріотичне, естетичне, екологічне, моральне, трудове виховання; у підручниках знайшла втілення ідея діалектичної єдності етнічного, національного, загальнолюдського; морально-ціннісні орієнтири, визнання пріоритету людини, її особистісних якостей; основними критеріями в доборі текстів з літературного краєзнавства є естетична вартісність, виховна спрямованість та відповідність пізнавальним можливостям учнів.

4. Вивченню літературного краєзнавства в навчальних закладах Закарпаття сприяла система методів, прийомів та форм роботи. Пріоритетними на кожному із виділених етапів були:

кінець ХІХ ст. – початок ХХ ст. – репродуктивні методи літературно-краєзнавчої діяльності; 1919–1939 рр. – дослідницький, концентраційний, проектний методи, драматизація, театралізація, літературний гурток, святкування ювілейних дат відомих художників слова; 1939–1944 рр. – бесіда, розповідь, декламація; 1945 – кінець 80-х рр. ХХ ст. – позакласні та позанавчальні форми: літературні гуртки, екскурсії, краєзнавчо-туристичні естафети, літературно-краєзнавчі кутки, зустрічі школярів із літераторами, відзначення ювілеїв письменників і культурно-освітніх діячів Закарпаття; з 90-х рр. ХХ ст. – уроки літератури рідного краю (урок-вивчення фольклорного багатства краю, урок-огляд життя і творчості письменника, урок-літературна композиція, урок-інсценізація, урок-конференція, урок-дослідження, урок-подорож у просторі і часі, урок-узагальнення і систематизація вивченого тощо); позакласна робота (пошукова літературно-краєзнавча діяльність, гуртки, музеї, факультативи); використання інноваційних технологій навчання.

5. Здійснене дослідження дозволило спроектувати схему реалізації змісту літературного краєзнавства у сучасній школі, яка: детермінована на комплексне засвоєння системи літературно-краєзнавчих знань на уроках української літератури,

формування на цій основі особистісного ставлення до культури рідного краю; побудована згідно сучасних методологічних підходів – цілісного, системного, синергетичного, культурологічного, особистісно-орієнтованого, діяльнісного; характеризується єдністю компонентів: цільового (конкретизованого відповідно до мети і завдань), методологічного (принципів і підходів), змістового (змісту літературного краєзнавства на рівні навчального матеріалу), технологічного (методів, прийомів, засобів, форм, інноваційних технологій); передбачає використання місцевого матеріалу під час проведення урочної, позакласної і позашкільної роботи.

6. За результатами проведеного дослідження сконструйовано зміст сучасного посібника з літератури рідного краю для 5 класу загальноосвітніх шкіл Закарпаття (на матеріалах навчальних книг, антологій, художніх видань з літературного краєзнавства, виданих на Закарпатті впродовж досліджуваного періоду). Основний текст експериментального навчального видання подано у двох варіантах (традиційному і електронному), структуровано за чотирима розділами: “Світ фантазії”, “Краса отчої землі”, “Історичні оповіді про минуле рідного краю”, “Я і світ”. Посібник спрямований на реалізацію інформаційної, розвивальної, виховної, моделюючої, технологічної функцій.

7. Проведена апробація електронного посібника з літературного краєзнавства передбачала розробку програми апробації, яка охоплювала: визначення критеріїв оцінки, виготовлення листів для опитування, проведення кількісної і якісної оцінки результатів. Експертна оцінка якості електронного посібника з літературного краєзнавства здійснювалась за параметрами: технологічним, дидактичним, методичним. Для оцінки результатів апробації використано загальний – інтегрований показник, який характеризує суму показників, що відповідають оцінкам окремих якостей посібника. На основі кількісного показника ЗПО (загальний показник оцінки) виділено кілька рівнів: низький, достатній, середній, високий. За результатами підрахунків вдалося з’ясувати, що для ЕПЛК (електронного посібника з літературного краєзнавства) ЗПО=39,2 – відповідає середньому рівню. Аналіз результатів опитування вчителів української мови і літератури дозволяють зробити висновки про те, що в цілому, ЕПЛК отримав схвальну, позитивну оцінку.

Проведене дослідження не претендує на повне і всебічне розкриття всіх аспектів проблеми. Перспективними напрямками подальших наукових педагогічних студій вважаємо такі: створення комплексу необхідного методичного забезпечення уроків літератури рідного краю у загальноосвітній школі; проблема літературно-краєзнавчої підготовки студентів у педагогічних коледжах, вищих навчальних закладах Закарпаття; порівняльний аналіз розвитку літературного краєзнавства у країнах європейського освітнього простору.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДОБРАЖЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ

Методичні рекомендації

1. Марфинець Н.В. Вивчення літературного краєзнавства в 5-х класах загальноосвітніх навчальних закладів Закарпаття / Методичні рекомендації щодо реалізації змісту літературного краєзнавства в 5-х класах загальноосвітніх навчальних закладів Закарпаття / Н. В. Марфинець. – Ужгород, 2014. – 27 с.

Статті у наукових фахових виданнях

2. Марфинець Н. В. Аналіз навчальних програм з літературного краєзнавства / Н. В. Марфинець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2012. – Вип. 24. – С. 94–98.

3. Марфинець Н. В. Аналіз підручників з літературного краєзнавства // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2011. – Вип. 23. – С. 86–90.

4. Марфинець Н. В. Вивчення літературного краєзнавства у школах Підкарпатської Русі (1919–1939 рр.) // Шлях освіти. – К.: Педагогічна преса, 2013. – №1. – С. 35–39.

5. Марфинець Н.В. Використання елементів літературного краєзнавства у шкільництві Закарпаття на початку ХХ століття // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2012. – № 19 (254). – Ч. III. – С. 186–193.

6. Марфинець Н. В. Експертиза електронного посібника з літературного краєзнавства: теоретичний аспект / Н. В. Марфинець, М. В. Опачко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2013. – Вип. 28. – С. 103–106.

7. Марфинець Н. В. Зміст літературного краєзнавства у навчальних програмах 20–30-х рр. (на прикладі шкільництва Підкарпатської Русі) // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та інші]. – Умань: ПП Жовтий О.О., 2012. – Випуск 42. – Ч.1. – С. 284–293.

8. Марфинець Н.В. Інноваційні технології навчання на уроках літературного краєзнавства // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2013. – Вип. 26. – С. 120–122.

9. Марфинець Н.В. Методологічні підходи до моделі реалізації змісту літературного краєзнавства у сучасній школі [Електронний ресурс] // Народна освіта. – 2013. – №3 (21). – Режим доступу до журн.: <http://narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=1463>. – Загол. з екр. – Мова укр.

10. Марфинець Н.В. Обґрунтування змісту літературного краєзнавства для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів Закарпаття // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – Ужгород, 2014. – Вип. 30. – С. 92–95.

11. Марфинець Н.В. Сутність та структура дидактичної категорії “література рідного краю” // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – Ужгород, 2011. – Вип. 21. – С. 110–113.

12. Марфинець Н.В. Особливості вивчення літератури давнього періоду Закарпаття у сучасній школі / Н.В. Марфинець // Науковий вісник Ужгородського

національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – Ужгород, 2010. – Вип. 18–19. – С. 72–75.

Стаття у закордонному фаховому виданні

13. Марфинець Н.В. Модель реализации содержания литературного краеведения в современной школе // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – Москва, 2013. – №11 (58). – С.190–196.

Матеріали науково-практичних конференцій

14. Марфинець Н.В. Експертиза електронного посібника з літературного краєзнавства: результати експерименту /Н.В.Марфинець, М.В.Опачко// Педагогічні інновації у фаховій освіті: матеріали IV Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (Ужгород, 19 грудня 2013 р.). – Ужгород, 2013. –С. 259–269.

15. Марфинець Н. В. Педагогічні погляди А. Волошина про важливість засвоєння культури рідного краю : матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції [“Закарпатські Волошинські читання”], (Ужгород, 25–30 березня 2013 р.) / М-во освіти і науки України, ДВНЗ “Ужгород. нац. ун-т”, Закарпат. держ. ун-т, ЗППЮ. – Ужгород: Бреза А. Е., 2013. – С.36–39.

АНОТАЦІЇ

Марфинець Н. В. Розвиток змісту літературного краєзнавства у школах Закарпаття (кінець XIX – початок XXI століття). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2014.

Дисертація присвячена дослідженню розвитку змісту літературного краєзнавства у школах Закарпаття кінця XIX – початку XXІст. На основі історико-педагогічних джерел виокремлено і охарактеризовано п'ять періодів розвитку. Визначено основні напрями літературного краєзнавства у шкільництві краю: громадянсько-патріотичний, історико-культурний, фольклорно-народознавчий, морально-ціннісний, проаналізовано їхній зміст. Висвітлено специфіку реалізації змісту через навчальні програми, підручники, посібники, педагогічну періодику. Проаналізовано методи, засоби, прийоми літературно-краєзнавчої діяльності. Подано схему реалізації змісту регіонального компонента з літературного краєзнавства у сучасній школі. Обґрунтовано структуру електронного посібника з літературного краєзнавства, представлено результати його експертної оцінки.

Ключові слова: літературне краєзнавство, програми, підручники, форми, методи, засоби літературно-краєзнавчої діяльності, шляхи реалізації змісту, електронний посібник з літературного краєзнавства.

Марфинець Н.В. Развитие содержания литературного краеведения в школах Закарпатья (конец XIX - начало XXI века). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. –Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2014.

Диссертация посвящена исследованию развития содержания литературного краеведения в школах Закарпатья конца XIX – начала XXI вв. На основе историко-педагогических источников выделены и обоснованы с учетом общественно-политических, идеологических и научно-педагогических детерминант пять периодов развития. Определены основные направления литературного краеведения: гражданско-патриотический, историко-культурный, фольклорно-народоведческий, морально-ценностный, проанализировано их содержание. Освещена специфика реализации содержания с помощью учебных программ, учебников, пособий по литературному краеведению. Проанализированы методы, средства, приемы литературно-краеведческой деятельности. Обоснована схема реализации содержания литературного краеведения в современной школе. Освещены вопросы дидактических принципов разработки экспериментального пособия по литературе родного края для школ Закарпатья, представлены результаты экспертной оценки его содержания.

В диссертационном исследовании обосновано пять периодов развития литературного краеведения. Первый – конец XIX в. – начало XX в. (до 1919 г.) – зарождение элементов литературного краеведения в школах края, второй – 1919–1939 гг. – становление и расцвет, третий – 1939–1944 гг. – дальнейшее обогащение структурных элементов, четвертый – 1945 – конец 80-х годов XX в. – упадок в системе советской идеологии, пятый – начало 90-х годов XX в. – до сегодняшнего времени – период частичного возрождения. Доказано, что литературное краеведение в школах Закарпатья является устойчивым педагогическим явлением, на развитие которого влияли общественно-политические условия, в частности образовательная политика правительств Австро-Венгерской монархии, Чехословацкой республики, гортиевской Венгрии, СССР, независимой Украины.

Сделан вывод, что наиболее благоприятным периодом для развития литературного краеведения являются 20–30-е гг. XX в. В это время анализируемая категория сформировалась в устойчивую целостную педагогическую систему, направленную на патриотическое, нравственное воспитание, формирование осознанного отношения к культурным ценностям родного края, его исторического прошлого, воспитание чувства достоинства и гордости за родную землю, необходимости сохранения традиций и обычаев родного края. В современных условиях происходит возрождение школьного литературного краеведения по всем содержательным направлениям.

В контексте проблемы исследования раскрыта сущность школьного литературного краеведения на основе трудов золотого педагогического фонда, литературоведческих источников, энциклопедической литературы, методических научных разработок. На основе анализа содержания учебников, программ по литературному краеведению, материалов периодических изданий выделены главные направления содержания литературного краеведения: гражданско-патриотический, историко-культурный, фольклорно-народоведческий, морально-ценностный.

В диссертации проанализированы учебные программы, учебники, пособия по литературному краеведению, рассмотрена реализация содержания и целей литературного краеведения с помощью различных методов, форм, приемов и средств. В процессе исследовательской работы установлено, что наиболее полно

регионально составляющий компонент представлен во втором периоде (20–30-е гг. XX в.). Литературно-краеведческой работе в это время уделялось большое внимание при преподавании предметов: родной язык, наука о родном крае, история, пение. Подбор местного литературно-краеведческого материала, отраженного в программах, учебниках осуществлялся на основе системности, концентричности, локальности и направлялся на формирование национального сознания. Отмечается, что литературно-краеведческая составляющая учебников пяти периодов по литературному краеведению способствовала формированию в учащихся гордости за родной край, уважение к языку, культуре, истории, любви к окружающей среде.

Рассмотрена эволюция развития комплекса дидактических форм, методов, средств реализации содержания литературного краеведения. На основе анализа доказано, что формы и методы работы на современном этапе способствуют переходу от пассивного восприятия к осознанному осмыслению литературно-краеведческого материала, стимулируют развитие самостоятельности учащихся, усиливают познавательный интерес к культуре родного края.

В работе раскрыты пути реализации содержания регионального компонента по литературному краеведению в современной школе, обоснована структура, содержание электронного пособия по литературному краеведению, проведена экспертная оценка качества его содержания. Пути реализации содержания литературного краеведения представлены с помощью схемы, определены ее основные составляющие: целевой, методологический, содержательный и технологический блоки.

Анализ результатов экспертизы электронного пособия по литературному краеведению свидетельствует, что по выдвинутым критериям – технологическому, дидактическому, методическому – показатели количественной и качественной оценки соответствуют среднему уровню, что подтверждает положительную оценку электронного пособия.

Ключевые слова: литературное краеведение, программы, учебники, формы, методы, средства литературно-краеведческой деятельности, схема реализации содержания, учебное пособие по литературе родного края.

Marfynets N.V. The development of the literary content of local history in schools in Transcarpathia (end XIX - beginning of XXI century). - Manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of pedagogical sciences, specialty 13.00.01 - Theory and History of Education. – National Pedagogical University Dragomanov. - Kyiv, 2014 .

This research focuses on the development of the literary content of local history in schools Transcarpathia end XIX – beginning of XXI century. Based on historical and pedagogical sources singled out and characterized five periods of development. The main directions of the literary school of ethnology in the region: civic, patriotic, historical, cultural, folklore and ethnology, moral values, analyzes their contents. Deals with the specific implementation of content across curricula, textbooks, manuals, educational periodicals. The methods, tools, techniques and local history of literary activity. Posted circuit implementation of the content of the regional component of literary local history in

the modern school. The structure of the electronic textbook of literary ethnography, presents the results of peer review of its contents.

Keywords: literary studies, programs, manuals, forms, methods, tools and local history of literary activities through the implementation of content, an electronic guide to literary local history.